

Ewa Szczecińska-Musielak, Katedra Socjologii SGGW

Przejawy etniczności we współczesnym świecie.

Zarys problematyki

Ethnicity in Contemporary World (an outline to subject matter)

STRESZCZENIE:

ARTYKUŁ PORUSZA PROBLEMATYKĘ ETNICZNĄ. AUTORKA ZWRACA UWAGĘ NA RÓŻNORODNOŚĆ FORM, JAKIE PRZYJMUJĄ ZJAWISKA ETNICZNE. GRUPY ETNICZNE, IDENTYFIKACJA I TOŻSAMOŚĆ ETNICZNA, WIĘZI ETNICZNE, RUCHY SPOŁECZNE I POLITYCZNE ODWOLUJĄCE SIĘ DO WSPÓLNOTY ETNICZNEJ, TO NAJWAŻNIEJSZE, ALE NIE WSZYSTKIE PRZEJAWY „DZIAŁANIA” ETNICZNOŚCI WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE. ETNICZNOŚĆ NIE JEST BOWIEM SKAMIELINĄ ANI SKANSEMEM, ALE WAŻNYM - BO „UŻYWANYM” – ELEMENTEM KULTURY I TOŻSAMOŚCI GRUPOWYCH. ETNICZNOŚĆ – W KAŻDYM Z WYMIENIONYCH WYMIARÓW – JEST UKAZANA JAKO PROCES, ZJAWISKO PODLEGAJĄCE ZMIANOM, KTÓREGO KOMPONENTY SKŁADOWE WYSTĘPUJĄ W RÓŻNYM NATĘŻENIU W RÓŻNYCH KONFIGURACJACH (SYTUACYJNOŚĆ I KONTEKSTOWOŚĆ ETNICZNOŚCI). WŁAŚNIE TE CECHY CZYNIA ETNICZNOŚĆ UŻYTECZNYM I UŻYWANYM ZASOBEM – LINGWISTYCZNYM (JĘZYKI ETNICZNE), SYMBOLICZNYM, KULTUROWYM, SPOŁECZNYM I POLITYCZNYM.

SŁOWA KLUCZOWE:

ETNICZNOŚĆ, GRUPA ETNICZNA, TOŻSAMOŚĆ ETNICZNA, GRANICE ETNICZNE

ABSTRACT:

IT SEEMS THAT FOR SOME TIME, ETHNICITY – ETHNIC GROUP OR ETHNIC IDENTITY – WAS TREATED IN MAINSTREAM SOCIOLOGICAL DISCOURSE LIKE AN OLD ITEM, SOMETHING PASSÉ, WHICH DIDN'T FIT MODERN WORLD. HOWEVER, ETHNIC IDENTITY AND ETHNIC GROUPS STILL EXIST AND PLAY IMPORTANT ROLE IN SOCIAL RELATIONS – ETHNIC IDENTITY DEFINES BOUNDARY BETWEEN INDIVIDUALS AND GROUPS, BETWEEN “US” AND “OTHER”, “STRANGER”. AS A MATTER OF FACT, ETHNIC CONFLICTS HAVEN'T DISAPPEARED. MIGRATION ITSELF SEEMS TO CREATE NEW ETHNIC BOUNDARIES AND LOCAL CONFLICTS. ON THE OTHER HAND, ETHNICITY, IT'S SOCIAL AND CULTURAL FORMS OF AFFIRMATION, HAS BEEN CHANGED. IT APPEARS IN DIFFERENT FORMS AND IN DIFFERENT SOCIAL AND POLITICAL SITUATIONS. ETHNICITY DOESN'T HAVE TO BE OPPOSITE TO MODERNITY. IN FACT IT MAY BE AN ELEMENT OF MODERN CULTURAL IDENTITY OR MODERN LIFE STYLE. THE FACT, THAT ETHNICITY IS STILL “BEING USED” BY MANY PEOPLE IN DIFFERENT SITUATIONS MEANS, THAT ETHNICITY IS SOCIALLY USEFUL AND NECESSARY. FOR THAT REASON, ETHNICITY IS DIFFICULT TO DEFINE – IT EMBRACES ETHNIC GROUPS, ETHNIC IDENTITY, OR POLITICAL MOVEMENTS.

KEYWORDS:

ETHNICITY, ETHNIC GROUP, ETHNIC IDENTITY, ETHNIC BOUNDARY

Problematyka etniczna już w latach 80. i 90. XX wieku była odsuwana na margines socjologicznego dyskursu - większe zainteresowanie badaczy budziła wówczas m.in. tematyka globalizacji. Wydaje się, że jest tak do dziś: problematyka etniczna nadal zajmuje marginalne miejsce w dyskursie publicznym i naukowym (nauki humanistyczne i społeczne). Etniczność jest postrzegana - także przez badaczy społecznych - jako swoisty skansen, kulturowa skamielina, a w najlepszym przypadku jako nieco kłopotliwy spadek po (domniemanych) przodkach; jako pusty znaczeniowo zestaw rytuałów odprawianych dlatego, że tak „każe tradycja”.

Z jednej strony dyskurs publiczny wydaje się zdominowany przez hasło - ideę integracji europejskiej, która miałaby zachodzić w ramach ponadnarodowych instytucji europejskich. Owa integracja jest różnie rozumiana - niekiedy jako idea, czasami jako wartość społeczna czy postawa, innym razem jako proces cywilizacyjny. Stąd łatwo o wartościowanie z tego punktu widzenia różnych zjawisk społecznych. To właśnie dotyczy zjawiska etniczności: tożsamość etniczna i interesy grup etnicznych i narodowych zaczynają być postrzegane jako potencjalne zagrożenie, jako zjawiska nie sprzyjające integracji, a sama etniczność staje się koncepcją wątpliwą, skoro podkreśla i afirmuje różnice i odmienności pomiędzy narodami Unii Europejskiej, także w sferze polityki i gospodarki („interesy narodowe”).

Z drugiej strony, w ramach wspomnianych dyskursów, etniczność jest po Goffmanowsku „piętnowana”; bywa przedstawiana (na przykład w polskiej prasie opiniotwórczej) w kontekście historycznych zjawisk antysemityzmu czy nacjonalizmu, ocenianych jednoznacznie jako negatywne. W tym ujęciu jest ona źródłem niebezpiecznych emocji, sentymentów (resentymentów), mogących prowadzić - w swej skrajnej formie - do agresywnych postaw i zachowań względem obcych, do nacjonalizmu i antysemityzmu właśnie.

Stawianie etniczności w jednym lub drugim kontekście niepotrzebnie zawęża pole widzenia i badania zjawisk, definiowanych jako etniczne. Etniczność jest wciąż ważnym problemem społecznym i potrzebuje uważnego namysłu. Tendencje separatystyczne Katalonii czy Szkocji, nierozwiązany konflikt etniczny w Irlandii Północnej, konflikty etniczne i społeczne pomiędzy (licznymi) migrantami a społeczeństwami przyjmującymi (jak Wielka Brytania, Norwegia czy Francja) - to realne problemy współczesnej Europy. Badacze społeczni, szczególnie antropolodzy, zwracają uwagę na ogromną różnorodność sytuacji, w których jednostki i grupy „używają” wybranych elementów swojej tożsamości etnicznej, pokazując tym samym, że ów zasób, kapitał, jest współcześnie wciąż potrzebny i wykorzystywany.

Etniczność nie jest *passee*, nie jest także - czy też nie musi być - nie-nowoczesna, sprzeczna z regułami i mechanizmami nowoczesności i ponowoczesności. Badacze społeczni i obserwatorzy życia publicznego zwracają uwagę na nowe konteksty, w jakich pojawia się etniczność. Myślę tutaj o - współbieżnych - procesach „upolitycznienia etniczności” i „etniczacji polityki”, powstawania i popularyzacji organizacji i partii politycznych odwołujących się do dziedzictwa etnicznego i narodowego, zbierających zwolenników i członków na zasadzie wspólnoty etnicznej i narodowej; o tworzeniu przez liderów

etnicznych grup nacisku, angażujących się w politykę na poziomie państwa i poziomie europejskim (a także na poziomie ONZ – narody tubylcze dysponują specjalnym forum w ramach tej organizacji).

Poniższy tekst ma charakter teoretycznych rozważań poświęconych formom, jakie przyjmują zjawiska etniczne we współczesnym świecie. Koncentruje się na społecznych i kulturowych aspektach zjawiska (pomijam aspekty biologiczne i genetyczne, dotyczące różnorodności etnicznej i rasowej), analizowanych i badanych w ramach antropologii kultury oraz socjologii. Kreśli szeroki kontekst, mogący służyć jako punkt wyjścia do analiz różnorodnych zjawisk i sytuacji, w których przejawia się, ale także jest konstruowane, nowoczesne oblicze etniczności.

1. Kłopoty z definiowaniem etniczności

Trudności z precyzyjnym zdefiniowaniem etniczności wynikają, jak sędzę, z powiększającej się wiedzy o zjawiskach określanym przez badaczy przymiotnikiem „etniczne”.

Momentem przełomowym dla problematyki etniczności była klasyczna już publikacja Nathana Glazera i Daniela Moynihana „Ethnicity” z 1975 roku¹. Wcześniej badacze ograniczali zjawisko etniczności do badania, opisywania i analizowania grup etnicznych. Postrzegano je jako odrębne, stosunkowo zamknięte społecznie i kulturowo grupy społeczne, formujące się na bazie wspólnego pochodzenia (wspólnoty krwi), przywiązania do określonej religii i wizji historii (por. analiza definicji etniczności Wsewolda Isajiw z 1974 r.²). Badacze wyodrębniali grupy etniczne z szerszego tła społecznego, a następnie badali je i opisywali na podstawie zewnętrznych i obiektywnych kryteriów. Publikacja Glazera i Moynihana ukazała natomiast inny wymiar etniczności, a raczej inne jej wymiary. Ich zdaniem etniczność – jako czynnik świadomościowy, subiektywny – może być podstawą dla integrowania się grupy, dla działań o charakterze politycznym, czy też okazjonalnie okazywanej przynależności, sentymentu do etnicznych korzeni (por. koncepcje postetniczności Waltera Żelaznego³).

Pojęcie etniczności obejmuje tak różne zjawiska społeczne, jak tworzenie i funkcjonowanie grup etnicznych, powstawanie więzi etnicznej jako szczególnego rodzaju więzi społecznej, wyłanianie się form identyfikacji etnicznej, funkcjonowanie ruchów społecznych i politycznych o podłożu etnicznym, czy w końcu funkcjonowanie i społeczną recepcję grupowych wzorów tożsamości etnicznych.

W przywołanej powyżej publikacji z lat 70. Wsewold Isajiw dokonał analizy sposobów definiowania etniczności na podstawie analizy publikacji kilkudziesięciu autorów. Wyróżnił podejście i definicje obiektywne oraz subiektywne (etniczne autodefinicje jednostek), a następnie zliczył te cechy, które zdaniem badaczy wyróżniają grupy etniczne. Cztery cechy, pojawiające się najczęściej, to (w kolejności): wspólnota pochodzenia (oparta na narodowości, ziemi lub wspólnych przodkach), kultura i obyczaje, religia

¹ N. Glazer, Daniel P. Moynihan (red.), *Ethnicity: theory and experience*, Cambridge 1975.

² W. Isajiw, *Definitions of Ethnicity*, „Ethnicity” 1974 nr 1, s. 111-124.

³ W. Żelazny, *Etniczność. Ład-konflikt-sprawiedliwość*, Poznań 2004.

oraz cechy fizyczne, rasowe⁴. Współczesne definicje grupy etnicznej, na przykład Anthonego Smitha, wskazują na podobne cechy: mit wspólnego pochodzenia, dzielenie tej samej historii, wspólnota kultury, związek z terytorium oraz poczucie wzajemnej solidarności⁵. Podążając dalej śladami Anthonego Smitha i jego koncepcji etniczności, dowiemy się, że rdzenia tejże autor upatruje w „mitach, wspomnieniach, wartościach i symbolach”⁶, podkreślając nie tylko symboliczny, ale przede wszystkim świadomościowy i więziotwórczy charakter zjawiska.

Bez wątpienia współczesne badania (szczególnie antropologiczne) nad grupami etnicznymi podkreślają subiektywny wymiar zjawisk etnicznych. Wyróżnione powyżej, za Smithem, cechy grupy etnicznej, ukazują to bardzo wyraźnie. Budowanie solidarności grupowej oraz więzi społecznej opiera się wedle tego ujęcia na *przekonaniu* jednostek o istnieniu pomiędzy nimi wyjątkowej wspólnoty; wspólnoty, która tworzy się dzięki temu, że jednostki mówią tym samym językiem, przestrzegają obyczajów i tradycji (nawet, jeśli tylko okazjnie, odświeżnie), które uważają za „swoje”; wspólnoty cementowanej przez przekonanie o wspólnym pochodzeniu, wspólnej krwi lub wspólnych przodkach. Owo przekonanie o wspólnocie istnieje nawet wtedy, gdy owi (często mityczni lub legendarni) przodkowie żyli bardzo dawno temu, na przykład w czasach prehistorycznych, zaś „wspólna krew” została rozcieńczona przez wieki mieszanych małżeństw, migracji. Kluczowe jest jednak *przekonanie* jednostek, że tak właśnie jest, że ci sami przodkowie wyznaczają granice i skład osobowy szerokiej „rodziny”, a raczej „rodu”.

W określaniu wspólnoty etnicznej równie złożone jest kryterium posiadania wspólnej ziemi, ojczyzny, którą Anthony Smith określa ostrożnie jako „terytorium”. Związek z ziemią ojczystą może mieć charakter subiektywny, jeśli kojarzy się ona jednostce z krajem lat dziecięcych, lub jeśli jest to ziemia, na której obecnie żyje ona i buduje swój świat. Czasami jednak terytorium, miejsce, gdzie znajdują się groby przodków, jest gdzieś indziej, „za granicą” i jest niedostępne - między innymi z powodu migracji rodziców, których dzieci urodziły się w kraju docelowym. Jeśli owi rodzice nadal są związani emocjonalnie ze „starym krajem”, to ich dzieci „dziedziczą” (dzięki staraniom rodziców lub dziadków) ową więź z ojczyzną; wówczas jednak jest to raczej więź ideologiczna niż nawykowa⁷.

Grupa etniczna jest grupą społeczną, a więc zachodzą w niej podobne jak w innych grupach procesy społeczne. Budowane są więc w niej granice pomiędzy „nami” a „nimi”, dochodzi do podziału władzy i wyłonienia przywództwa, tworzą się więzi społeczne oraz charakterystyczne dla grupy zwyczaje i język. Tym jednak, co wyróżnia grupę etniczną, są specyficzne przekonania: o wspólnym pochodzeniu (mit wspólnego przodka, wiara w więzy krwi łączące członków grupy) czy o wspólnocie narodowej, a także fakt uczestniczenia w tej samej kulturze (język, religia, tradycja, obyczaje, światopogląd, normy i wartości, rozumienie symboli).

⁴ W. Isajiw, dz. cyt., s. 117.

⁵ Zob. J. Nowak, *Zaginiony świat? Nazywają ich Łemkami*, Kraków 2000, s. 41.

⁶ A. Smith, *Etniczne źródła narodów*, Kraków 2009, s. 19.

⁷ Zob. S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 1983.

Ewa Nowicka uważa – wydaje się, że słusznie – za bezpodstawne opinie o utracie znaczenia, społecznej wagi więzi i podziałów o charakterze etnicznym we współczesnym świecie⁸. Autorka twierdzi, że etniczność to przede wszystkim pewien typ więzi społecznej. Wiąż owa formuje grupę społeczną na podstawie poczucia przynależności, a jednocześnie na podstawie poczucia odrębności od innych – dochodzi wtedy do wyznaczania granic pomiędzy „swoimi” a „obcymi”. W przypadku grup etnicznych granica jest wyznaczana na podstawie tego, co uważa się za wspólną kulturę, historię, pochodzenie i terytorium (za Stanisławem Ossowskim można je określić jako „materialne korelaty” etniczności⁹). Kluczowe jest tutaj – zdaniem Nowickiej – sformułowanie „uważa się”, gdyż grupa etniczna istnieje przede wszystkim w świadomości społecznej: „etniczność opiera się na przekonaniu o wspólnocie cech a nie na rzeczywistej wspólnocie”¹⁰. Autorka wskazuje na procesy upolityczniania i instrumentalizacji więzi etnicznej czy etniczności. Kultura etniczna, jej posiadanie, jest podstawą istnienia i wyróżniania grupy etnicznej. Status grupy etnicznej wiąże się z korzyściami politycznymi i ekonomicznymi, a także prestiżem społecznym.

Myślę, że różnorodność obszarów życia społecznego, w których pojawiają się zjawiska etniczne – nawet jeśli sprawia ona kłopoty definicyjne – świadczy o sile i mocy oddziaływania etniczności. Etniczność, podobnie jak tradycja (co zauważyli Grażyna Kubica i Marcin Lubaś w interesującym studium nad tradycją/ami¹¹) jest żywa i zmienna dzięki temu, że jest „używana” – i to zarówno przez jednostki poszukujące swoich rodzinnych lub etnicznych korzeni, aby wreszcie móc siebie kompletnie nazwać, dopełnić siebie, jak i przez grupy walczące o swoje interesy lub partie zbijające na niej kapitał polityczny. Skala różnorodnych sposobów wykorzystywania etniczności jest duża na wszystkich poziomach życia społecznego: jednostkowym, grupowym i makrospołecznym. Szczególnie kontekst lokalny wzbogaca ogólną refleksję naukową i dostarcza najcenniejszych informacji o wykorzystywaniu etniczności do konstrukcji jednostkowej tożsamości: istotne jest to, co jednostki „robią” z etnicznością, jakie elementy i jakie aspekty kultury etnicznej są elementem ich postaw i działań, jak i z czego (wartości, normy) konstruowane są wzorcowe tożsamości etniczne i w jaki sposób kształtowany jest światopogląd, co z „inwentarza etniczności” jest włączane w codzienność, jakie elementy są ważne i cenne dla współczesnych.

Jeśli za przejawy etniczności uznamy procesy kształtowania tożsamości i więzi etnicznych, powstawania i funkcjonowania grup etnicznych, ruchy polityczno-etniczne, uwzględniając jednocześnie lokalny kontekst działań o charakterze etnicznym, to niejako sumując wyróżnione wymienione powyżej czynniki, możemy zdefiniować etnicz-

⁸ E. Nowicka, *Odmiennosc kulturowa jako wartosc? Wymiar etniczny spolecznostwa polskiego*, w: A. Kojder (red.), *Jedna Polska? Dawne i nowe zroznicowania spoleczne*, Krakow 2007, s. 485-511.

⁹ Zob. S. Ossowski, dz. cyt.

¹⁰ E. Nowicka, dz. cyt., s. 487.

¹¹ G. Kubica, M. Lubaś, *Tworzenie i odtwarzanie kultury. Tradycja jako wymiar zmian spolecznych. Studia z dziedziny antropologii spolecznej*, Krakow 2008.

Grupy w różnych momentach swego rozwoju, w różnych momentach historycznych niejako dostosowują się do języka dyskursu publicznego (także instytucjonalnego), narzucanego przez grupę lub grupy dominujące, przez główny nurt życia publicznego i politycznego. Dzięki temu mogą czytelnie i zrozumiale komunikować swoje problemy i potrzeby, pozyskiwać sympatyków oraz środki (polityczne i ekonomiczne) na realizację tychże.

ność jako pewien zasób. Byłby to przede wszystkim zasób lub kapitał społeczny (więzi etniczne, funkcjonowanie w grupie etnicznej, znajomości, itd.), symboliczny (wartości, normy, światopogląd), kulturowy (znajomość wierzeń i tradycji danej grupy), językowy (znajomość języka danej grupy etnicznej i kontekstu jego używania) i polityczny (zdolność do politycznego mobilizowania członków swojej grupy etnicznej).

2. Stosunki etniczne – asymilacja i konflikty etniczne

Ewa Nowicka, rozważając wpływ sytuacji mniejszościowej na intensyfikację etniczności¹², twierdzi, że zjawisko etniczności ma stopniowalny charakter. Stopniowalność etniczności w ujęciu Nowickiej wyraża się w tym, że w różnych sytuacjach, w różnych warunkach historycznych, grupy akcentują i niejako „włączają” do świadomości społecznej czasami wszystkie, a czasami niektóre z wymienionych korelatów etniczności. Członkowie grupy – w różnych sytuacjach – dostrzegają i akcentują bardziej kulturę, czyli wspólnotę języka i wyznania, lub terytorium, jako ten element, element kluczowy, wiążący członków grupy etnicznej we wspólnotę. Stopniowalność etniczności dotyczy także sytuacji asymetrii świadomości odrębności etnicznej w obrębie samej grupy, lub grup innych. To znaczy, że w oczach członków grupy najważniejszym elementem, wyróżnikiem ich etnicznej odmienności może być np. terytorium lub pochodzenie, podczas gdy dla członków grup obcych wyróżnikiem grupy etnicznej mogą być inne cechy.

Grupy w różnych momentach swego rozwoju, w różnych momentach historycznych niejako dostosowują się do języka dyskursu publicznego (także instytucjonalnego), narzucanego przez grupę lub grupy dominujące, przez główny nurt życia publicznego i politycznego. Dzięki temu mogą czytelnie i zrozumiale komunikować swoje problemy i potrzeby, pozyskiwać sympatyków oraz środki (polityczne i ekonomiczne) na realizację

¹² E. Nowicka, *Etniczność a sytuacja mniejszościowa*, „Przegląd Polonijny” 1989, nr XV, z 1, s. 43-57.

tychże. Sądzę, że podkreślanie – na przykład przez liderów i polityków etnicznych – znaczenia danego elementu kultury, np. języka, może wynikać zarówno z kalkulacji politycznych (wewnątrz krajowych czy też dotyczących sytuacji geopolitycznej), ze strategii wynikającej z interesów grupy etnicznej, ale także ze specyfiki samej grupy. Grupy etniczne kształtują się w różnych warunkach społecznych i politycznych, a w czasie swojego trwania zmieniają się. Zmianom ulegają poszczególne elementy składowe etniczności: terytorium może rozszerzać lub zawężać granice, język może ulegać przemianom (ważne jest przy tym, czy służy on codziennej komunikacji, czy ma raczej status symbolu etnicznego), zmienia się obyczajowość, tradycja etniczna.

Jednym z czynników aktywizujących etniczność, zarówno na poziomie grupy jak i jednostki, jest sytuacja mniejszościowa. Status mniejszości etnicznej lub narodowej przekłada się na stosunki etniczne z innymi grupami, szczególnie z grupą dominującą. Grupa mniejszościowa zajmuje w nich podrzędną pozycję, pozycję petenta, który musi udowodnić grupie dominującej zasadność swoich potrzeb lub żądań, negocjować ich realizację. Bycie członkiem mniejszościowej grupy oznacza piętno lub etykietę etniczną, przykładaną do jednostki przez członków grupy dominującej w różnych kontekstach społecznych. Odmienna od dominującej etniczność jest dodatkowym – a czasami kluczowym – epitetem opisującym jednostkę w interakcjach i relacjach społecznych.

W sytuacji nierówności etnicznej stosunki etniczne mogą przyjmować różne formy. Jeśli owym nierównościom towarzyszy dyskryminacja, segregacja czy izolacja mniejszości etnicznych (polityczna, społeczna, ale i kulturowa – gdy symbole tylko jednej grupy, grupy dominującej, są uznawane za prawomocne i mają status oficjalnych, czasami państwowych), to członkowie grupy mniejszościowej przyjmują trzy odmienne postawy wobec działań i polityki grupy dominującej: postawę akceptacji, eskapistyczną lub buntu¹³.

Stosunki etniczne w obrębie państwa zamieszkanego przez dwie lub więcej grup etnicznych, mogą przyjmować bardzo różne formy i oblicza, w zależności od lokalnego, regionalnego kontekstu. Na poziomie teoretycznej analizy są one najczęściej ujmowane w dychotomicznych kategoriach asymilacji oraz konfliktu etnicznego.

Asymilacja jako pojęcie opisujące nie tylko zjawiska społeczne, ale i prognozowane trendy społeczne, zyskała szczególną popularność w amerykańskich badaniach nad etnicznością. Używanie tego terminu w amerykańskim kontekście, w kontekście amerykańskich stosunków rasowych i etnicznych, sprawiło, że od początku asymilacja była pojęciem służącym analizie migracji, relacji migranci – społeczeństwo przyjmujące¹⁴. Wydaje się, że we współczesnym świecie, w obszarze cywilizacji euroamerykańskiej, procesy migracji nasiliły się i stały się udziałem znacznych zbiorowości społecznych.

¹³ E. Nowicka, *Etniczność...*, dz. cyt., s. 54.

¹⁴ Problematyka ta jest poruszana w wielu publikacjach, np. H. Kubiak, A. Paluch, *Założenia teorii asymilacji*, Wrocław 1980; A. Kapiszewski, *Asymilacja i konflikt. Z problematyki stosunków etnicznych w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa-Kraków 1984; M. Gordon, *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*, New York 1964; G. Babiński, *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Kraków 1996.

Na ogół społeczeństwo przyjmujące oczekuje od imigrantów jakiejś formy asymilacji, czy raczej przystosowania się do obowiązujących norm społecznych i kulturowych. Społeczeństwo przyjmujące może na przykład oczekiwać, że imigranci płynnie włączą się w nurt życia społecznego (znajomość języka, przestrzeganie prawa, ale i dobrych obyczajów, itp.), nie sprawiając przy tym kłopotów. Nie oznacza to jednak, że jest ono skłonne dzielić się z obcymi cennymi społecznie dobrami, jak władza, status i prestiż społeczny, czy w końcu profity i dobra materialne.

Asymilacja to proces, na który składa się przystosowanie jednostki lub grupy etnicznej do warunków życia w społeczeństwie przyjmującym (adaptacja) oraz włączenie jednostki lub grupy etnicznej w główny nurt życia społecznego, związany nie tylko ze znalezieniem dla siebie miejsca w strukturze społecznej, ale także przejściem wzorców osobowych, wartości i norm obowiązujących w społeczeństwie przyjmującym (asymilacja). Jest to proces wieloetapowy. Etap pierwszy to asymilacja strukturalna: grupa etniczna lub imigrancka znajduje dla siebie miejsce w strukturze społecznej, zajmuje nisze społeczno-gospodarczo-zawodową, w ramach której funkcjonuje i włącza się w rytm życia gospodarczego kraju przyjmującego. Asymilacja kulturowa to proces polegający na stopniowym przejmowaniu przez imigrantów wzorców wartości i norm społeczeństwa przyjmującego. Natomiast asymilacja na poziomie osobowości związana jest z procesami socjalizacji i akulturacji, polega na przejmowaniu jako własnych wspomnianych norm i wartości; jednostka zaczyna się utożsamiać i budować swoją tożsamość na bazie kultury i społeczeństwa przyjmującego.

Warto zauważyć, że procesy asymilacji są warunkowane zarówno zewnątrznie – od strony przedstawicieli i agend społeczeństwa przyjmującego (urzędnicy administracji, lekarze, pracodawcy, sklepikarze i sprzedawcy, ale także medialne obrazy społeczeństwa przyjmującego w postaci filmów, seriali, reklam etc.), od strony najbliższej rodziny, przyjaciół i znajomych imigranta oraz szerszej jego społeczności imigranckiej, jak i wewnątrznie, czyli (mówiąc kolokwialnie) „w głowie” asymilującej się jednostki.

W przypadku perspektywy zewnętrznej ważne jest to, na ile społeczeństwo przyjmujące próbuje asymilację i do jakiego stopnia jest ono skłonne otworzyć się na imigran-

tów. Na ogół społeczeństwo przyjmujące oczekuje od imigrantów jakiejś formy asymilacji, czy raczej przystosowania się do obowiązujących norm społecznych i kulturowych. Społeczeństwo przyjmujące może na przykład oczekiwać, że imigranci płynnie włączą się w nurt życia społecznego (znajomość języka, przestrzeganie prawa, ale i dobrych obyczajów, itp.), nie sprawiając przy tym kłopotów. Nie oznacza to jednak, że jest ono skłonne dzielić się z obcymi cennymi społecznie dobrami, jak władza, status i prestiż społeczny, czy w końcu profity i dobra materialne. Poza konfliktem interesów pomiędzy społeczeństwem przyjmującym a imigrantami istotny jest także rodzaj i siła więzi społecznych, sposoby konstruowania granic pomiędzy swoimi a obcymi, czy sposoby włączania i wyłączenia członków społeczności. Najbliższe środowisko - zarówno rodzinne, jak i sąsiedzkie - może utrudniać lub ułatwiać jednostce asymilację, zachęcając do niej, ułatwiając zawieranie kontaktów z członkami społeczeństwa przyjmującego, pomagając w znalezieniu pracy, w nauce języka i adaptacji. Utrudnieniem może być zamknięty charakter mniejszości imigranckiej, jej niska pozycja społeczna czy negatywne stereotypy funkcjonujące w społeczności przyjmującej. Ważna jest także atmosfera w obrębie grupy imigranckiej oraz to, czy istnieją silne więzi społeczne, chęć wzajemnej pomocy, czy grupa się integruje ze sobą, czy przeciwnie. Innymi słowy, proces asymilacji zależy od tego, czy sama grupa wykazuje tendencje asymilacyjne oraz czy podejmuje działania w tym kierunku. Może zdarzyć się tak, że z powodu dużych różnic kulturowych imigranci są zdecydowani skorzystać z możliwości i przywilejów natury gospodarczej, politycznej, ale także edukacyjnej czy socjalnej, nie są jednak zainteresowani asymilacją kulturową.

Warto pamiętać także o wspomnianej wcześniej wewnętrznej, to znaczy jednostkowej, perspektywie asymilacji. Nie chciałabym tutaj rozważać czynników wpływających na podejmowanie decyzji¹⁵ o asymilacji lub podejmowanie decyzji o nieasymilowaniu się ze społeczeństwem przyjmującym (jednym z takich czynników będzie charakter migracji: tymczasowy, zarobkowy, czy też dłuższy). Chciałabym natomiast podkreślić fakt, że asymilacja, zarówno rozważana z perspektywy jednostki, jak i grupy, jest co prawda procesem kierunkowym, ale nie znaczy to, że nieodwracalnym. Ze względu na okoliczności życiowe, zmieniające się warunki egzystencji, niespodziewane i zaskakujące wydarzenia ważne z perspektywy jednostki, może ona podjąć decyzję o „powrocie do korzeni” etnicznych.

Jak pisze Andrzej Kapiszewski, „procesy asymilacji sprzyjają konfliktom etnicznym, często je wywołują”¹⁶. Asymilacja jest procesem zachodzącym (lub nie) w określonej sytuacji społecznej - a mianowicie w sytuacji dominacji i podporządkowania. Relacje i stosunki mniejszościowe w obrębie państwa mogą być przyczyną konfliktów pomiędzy grupą dominującą a grupami mniejszościowymi oraz pomiędzy grupami mniejszościowymi. Przyczyną konfliktu mogą być różne oczekiwania co do asymilacji oraz płynących

¹⁵ O ile jest to świadoma decyzja; w niektórych przypadkach asymilacja może przebiegać w częściowo bezrefleksyjny, „podskórny” sposób, kiedy jednostka „po prostu” robi to, co inni, otaczający ją ludzie, dostosowując się do sytuacji i oczekiwań względem niej.

¹⁶ A. Kapiszewski, *Asymilacja i konflikt...*, dz. cyt., Warszawa-Kraków 1984, s. 221.

z niej profitów, przyzwolenie na asymilację lub jego brak ze strony grupy dominującej, stosunek do asymilacji grupy podporządkowanej, która może odbierać asymilację jako utratę grupowej tożsamości.

Konflikty etniczne wyróżnia się ze względu na specyfikę aktorów społecznych (grupy etniczne, narody) lub ze względu na cel konfliktu: może nim być ochrona tożsamości etnicznej i kulturowej grupy, rozumiana jako interes grupy etnicznej¹⁷. Wydaje się, że podkreślanie wagi i roli tożsamości etnicznej w inicjowaniu konfliktu (walka o zachowanie tożsamości etnicznej staje się głównym celem konfliktu) jest charakterystyczne dla analiz etnograficznych lub antropologicznych. Sławoj Szynkiewicz wyróżnia na przykład szczególny typ interesów grupowych, typowy dla grup etnicznych, a mianowicie interesy egzystencjalne: pojęcie to oznacza najważniejsze wartości istotne dla autoidentyfikacji grupowej. Autor ten definiuje konflikt jako „mobilizację i podjęcie w jej wyniku działania, powstałe na skutek uświadomionego zagrożenia dla tożsamości etnicznej grupy”¹⁸, proponując klasyfikację konfliktów, zaczynając od konfliktów rytualnych, poprzez konflikty wywołane sytuacją asymilacji i akulturacji, aż po walkę o przetrwanie nie tylko tożsamości etnicznej, ale samej grupy.

Rozszerzone podejście analizujące przyczyny konfliktów etnicznych proponuje Aleksandra Jasińska - Kania, wyróżniając podejście socjobiologiczne (kładące nacisk na pierwotność więzi i tożsamości etnicznej), perspektywę teorii racjonalnego wyboru (zwracającej uwagę na konflikt interesów, żądania ekonomiczne i walkę o władzę) oraz perspektywę teorii modernizacji (konflikty etniczne jako efekt rozpadu imperiów, procesów narodotwórczych, tworzenia państw narodowych)¹⁹. Z kolei Lech Nijakowski, analizując konflikty w wymiarze symbolicznym, wyróżnia trzy modele wyjaśniania konfliktów etnicznych: model ekonomiczny (odwołujący się do teorii racjonalnego wyboru i teorii racjonalistycznego konfliktu etnicznego, zakładający, że podłożem konfliktów są materialne interesy - w związku z tym konflikty etniczne są epifenomenami konfliktów społecznych), model kulturalistyczny (wartości rdzenne i ich obrona), oraz model polityczny (etniczna mobilizacja grupy, etnicyzacja polityki)²⁰.

Wydaje się, że w przypadku niektórych typów stosunków etnicznych, np. tego grupa dominująca - mniejszość, czy sytuacja imigracyjna, konflikt wpisany jest niejako w ich strukturę. Zetknięcie się na obszarze jednego terytorium dwu (lub więcej) grup etnicznych często oznacza walkę.

¹⁷ Por. J. Mucha, *Konflikt etniczny jako typ konfliktu społecznego*, w: I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynkiewicz (red.), *Konflikty etniczne. Źródła - typy - sposoby rozstrzygnięcia*, Warszawa 1996, s. 31-38.

¹⁸ S. Szynkiewicz, *Konflikt tożsamości, tożsamość w konflikcie*, w: I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynkiewicz, *Konflikty etniczne. Źródła - typy - sposoby rozstrzygnięcia*, Warszawa 1996, s. 22.

¹⁹ Por. A. Jasińska-Kania, *Trzy podejścia do źródeł konfliktów etnicznych i narodowych*, w: A. Jasińska-Kania (red.), *Trudne sąsiedztwa Z socjologii konfliktów narodowościowych*, Warszawa 2001, s. 15-26; Tejze, *Agresja i przemoc w konfliktach narodowych i etnicznych*, w: *Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne*, Warszawa 2002, s. 115-135.

²⁰ L. Nijakowski, *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa 2006, s. 33-35.

W drugiej połowie XX wieku socjologowie amerykańscy, analizując konflikty rasowe i etniczne w Ameryce zauważyli, że konflikty, do których dochodzi pomiędzy grupami etnicznymi, przybierają często inny charakter, np. klasowy. „Żelazne prawo etniczności” mówi, że istnienie zróżnicowania etnicznego w społeczeństwie powoduje powstawanie konfliktów między grupami etnicznymi, są one bowiem przede wszystkim grupami interesu i stosunki między nimi są zdeterminowane zgodnością bądź sprzecznością interesów²¹.

Sądzę, że kłopoty z jednoznacznym zdefiniowaniem czynników warunkujących (i wyróżniających) konflikty etniczne od innych konfliktów wynikają ze specyfiki (nie-dookreśloności) samej etniczności. Współcześnie zjawiska i procesy określane przez badaczy jako „etniczne” obejmują szerokie spektrum postaw i działań; jak ujął to Grzegorz Babiński, etniczność jest różnorodna, wielowymiarowa, stopniowalna, kontekstowa i sytuacyjna²². Badacze dostrzegają również znaczenie interesów oraz działań ekonomicznych i politycznych grup etnicznych. Grupy te bowiem, funkcjonując w szerszym układzie społecznym i strukturalnym (czy generalnie w rzeczywistości społecznej), są także grupami interesu w wymiarze władzy, prestiżu czy działalności gospodarczej. Prowadząc działalność polityczną, są one zainteresowane społecznie cennymi przywilejami i nagrodami, zajmują określoną pozycję społeczną (np. koncepcja etnoklas Miltona Gordona²³). Ograniczanie analiz etniczności tylko do problematyki tożsamości etnicznej zużycza obraz i zawęża pole badawcze.

3. Tożsamość etniczna i granice etniczne

Tożsamość etniczna jest formą tożsamości społecznej i jednostkowej. Może być postrzegana jako dynamiczny proces zachodzący pomiędzy i w oparciu o oba te poziomy funkcjonowania jednostki, jako nieustające negocjowanie tego, kim się jest. Tożsamość etniczną rozumiem dwojako. Po pierwsze, jako wzorzec tożsamości funkcjonujący w obrębie danej grupy etnicznej, wzorzec osobowy. W ramach owego wzorca grupa kultywuje najcenniejsze dla niej wartości i normy, związane z tym, co uważa za swoje etniczne dziedzictwo. Po drugie, jako jednostkową autodefinicję i autoidentyfikację etniczną – to, w jaki sposób, w jakim stopniu i z jakimi wartościami i treściami kultury etnicznej jednostka się utożsamia, w jaki sposób stają się one częścią obrazu siebie, a także co jednostka wykorzystuje w codziennym funkcjonowaniu, w pracy, relacjach społecznych, kogo wybiera na współmałżonka etc. Autoidentyfikacja etniczna ma charakter stopniowalny: jednostki w różnym stopniu mogą identyfikować się z grupą etniczną i kulturą etniczną. Czasami zależy to od momentu w ich biografii, ale także od świadomie kre-

²¹ Na klasowy wymiar stosunków i konfliktów etnicznych zwracało uwagę wielu autorów – zob. np. W. Wilson, *The Declining Significance of Race. Blacks and Changing American Institutions*, Chicago, London 1980; G. Milton, *Assimilation...*, dz. cyt.; N. Glazer i D. Moynihan, *Ethnicity Theory...*, dz. cyt.; J. Mucha, *Etniczność czy klasa. Nowe ekonomiczne interpretacje stosunków etnicznych w społeczeństwie amerykańskim*, Przegląd Polonijny 1985, z. 1, s. 31-46.

²² G. Babiński, *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Kraków 1998.

²³ G. Milton, *Assimilation...*, dz. cyt.

owanego stylu życia; jednostka może akcentować swoją przynależność etniczną, lub przeciwnie - dystansować się od korzeni etnicznych, jednocześnie podkreślając tendencje asymilacyjne (kulturowe lub klasowe). Autoidentyfikacja etniczna ma także charakter sytuacyjny - w niektórych sytuacjach nie ma ona znaczenia dla jednostki, gdyż ważniejsze są inne wymiary tożsamości i więzi grupowych i społecznych, w innych wysuwają się na pierwsze miejsce, na przykład w sytuacji konfliktu etnicznego.

Kontekst sytuacyjny jest ważny z jeszcze innego powodu - środowisko zewnętrzne, inne grupy etniczne funkcjonujące w ramach tego samego państwa, czy szersze społeczeństwo także dokonuje identyfikacji etnicznej: w relacjach i stosunkach społecznych, w codziennych interakcjach osoby spoza grupy etnicznej identyfikują, a raczej przypisują jednostce określoną przynależność etniczną, i dostosowują swoje zachowanie do tej definicji.

Fredrik Barth zauważa, że istnienie różnic etnicznych jest efektem kontaktów etnicznych, szerzej: stosunków i relacji pomiędzy grupami etnicznymi. Innymi słowy, kontakty i interakcje z innymi pozytywnie wpływają na utrzymywanie się, intensyfikację (i sądzę, że także klarowność) identyfikacji etnicznej. Dzieje się tak między innymi dlatego, że etniczność może być zasobem symbolicznym jednostek i grup społecznych, wykorzystywanym w interakcjach i stosunkach społecznych. Jeśli takich relacji brak, lub są rzadkie, ów symboliczny zasób etniczny jest „niepotrzebny”, ważniejsze i bardziej potrzebne okazują się inne zasoby społeczne i kulturowe, używane w relacjach społecznych.

Zdaniem Fredrika Bartha to właśnie granica etniczna jest najważniejszym elementem konstytuującym grupę etniczną. Granica etniczna to granica społeczna służąca identyfikowaniu (i wykluczaniu) partnerów interakcji; „organizuje życie społeczne - ciągnie za sobą, często w dużym stopniu kompleksową, organizację zachowań i społecznych relacji”²⁴. Idąc krok dalej można powiedzieć, że granica etniczna ma przede wszystkim charakter świadomościowy, ale jest wyrażana i komunikowana w przestrzeni społecznej, publicznej za pomocą materialnych korelatów, symboli malowanych na murach i chodnikach, flag, emblematów itd. Dzięki temu członkowie grupy komunikują swoją przynależność, jednocześnie dając wyraz temu, że są obcy.

Granice etniczne przebiegają - w metaforycznym sensie - w tożsamościach społecznych jednostek, kształtowanych i narzucanych jako wzorce przez grupę własną (i po części grupy obce, trochę na zasadzie jaźni odzwierciedlonej). Istotnym uzupełnieniem tożsamości etnicznych są grupowe standardy wartości. Na ich podstawie jednostki dokonują oceny moralnej innych i siebie samych, ale także wartościują działania swoje i członków własnej grupy. Granice etniczne wnoszone są w świadomości społecznej i budowane na podstawie kilku wybranych (arbitralnie) cech, które uzyskują status „charakterystycznych”, na podstawie których może rozpoznać i zidentyfikować etniczność jednostki²⁵. Ponadto cechy, które zdaniem jakiejś grupy etnicznej są dla niej charakterystyczne, dzięki którym się ona samookreśla, mogą być jednocześnie pomijane i niedo-

²⁴ F. Barth, *Grupy i granice etniczne: społeczna organizacja różnic kulturowych*, w: E. Nowicka, M. Kempny (red.), *Badanie kultury Elementy teorii antropologicznej*, Warszawa 2004, s. 354.

strzegane przez grupy obce. Z kolei cechy etniczności, które grupa obca uznaje za charakterystyczne, mogą nie mieć żadnego znaczenia dla grupy własnej. Interesujący jest mechanizm owego wyboru; być może opis grupy obcej więcej mówi nam o grupie, która go stworzyła, niż rzeczywiście opisuje specyfikę etniczną i kulturową opisywanej grupy obcej. W takim ujęciu obrazy innych, stereotypy etniczne, pokazują sposób myślenia i system światopoglądowy grupy, która je tworzy.

Fredrik Barth zauważa także, że „tożsamość etniczna, jako nakazowa pozycja społeczna, ogranicza daną osobę w wyborze zakresu ról i pozycji, jakie może ona przyjmować”²⁶. Powyższa uwaga jest bardzo istotna, pokazuje bowiem, jak dalece etniczność może kształtować, a nawet determinować pozycję społeczną jednostki. Z jednej strony chodzi tu o wpływ wewnętrzny: może on dotyczyć zarówno tożsamości i uwewnętrznionych wartości grupowych, które ograniczają jednostkę w jej wyborach, np. zawodowych, jak i mechanizmu kontroli społecznej wewnątrz grupy. W tym drugim przypadku członkowie grupy własnej nie pozwalają na pewne działania albo nie pochwalają innych, które w ich odczuciu są zdradą grupy lub jej wartości; nieuwzględnienie tych żądań wiąże się z określonymi sankcjami, np. wykluczeniem lub ostracyzmem. Wpływ zewnętrzny dotyczyłby kontroli ze strony innych grup, zewnętrznych względem grupy etnicznej; można tu zaliczyć na przykład negatywną ocenę pewnych zachowań jednostki przedsięwziętych w celu uzyskania pożądanej pozycji społecznej (obcy „wychodzi przed szereg”, „zachowuje się jakby nie znał swojego miejsca” itp.). Takie zachowania, łamiące konwencje społeczne i reguły stosunków etnicznych, są oceniane nagannie i także wiążą się z przykrymi dla jednostki konsekwencjami, karami. Przekraczanie granic – w tym przypadku społecznych – jest obarczone ryzykiem.

4. Zakończenie

W antropologii wyróżnia się dwa główne podejścia do definiowania i analizowania zjawisk określanych jako etniczne, dwa podejścia teoretyczne definiujące istotę etniczności: prymodialne (pierwotnościowe) oraz instrumentalne²⁷. Podejście prymodialne, prezentowane przez Edwarda Shilsa czy Fredrika Bartha zakłada, że identyfikacja etniczna i tożsamość etniczna odgrywają podstawową rolę w procesach identyfikowania jednostki, że treści w nich zawarte są przyjmowane przez jednostki jako oczywiste, podstawowe, kształtujące światopogląd. Tożsamość etniczna jest tu uznawana za jeden z podstawowych wymiarów tożsamości jednostki, podobnie jak tożsamość płciowa. Z kolei zwolennicy podejścia instrumentalnego, jak Ernest Gelner, nacisk kładą na wykorzystywanie sentymentu etnicznego w polityce, w działalności partii politycznych walczących o władzę. Zdaniem tego autora, poprzez odwołanie się do wspólnoty etnicznej czy narodowej można zbierać i aktywizować elektorat.

²⁵ Por. analizy granic – nie tylko etnicznych – w książce D. Hastingsa i T. Wilsona pt. *Granice tożsamości, narodu, państwa*, Kraków 2007.

²⁶ F. Barth, *Grupy i granice...*, dz. cyt., s. 358.

²⁷ W. Burszta, *Antropologia kultury*, Poznań 1998.

Jednakże, być może, nie są to dwa przeciwstawne sobie podejścia, obligujące badacza do dokonania wyboru na zasadzie „albo – albo”. Wydaje się, że oba stanowiska mogą być prawdziwe, jeśli założymy, że opisują one odmienne przejawy, odmienne lokalne konteksty społeczno – kulturowe, odmienny sposoby działania etniczności. Podejście prymodialne odnosi się do sytuacji stosunkowo stabilnych społecznie i kulturowo grup etnicznych, w ramach których dochodzi do międzypokoleniowego przekazu systemu wartości i norm, grupowej tożsamości etnicznej (a raczej wzorców tej tożsamości). Wówczas – dzięki procesom socjalizacji, szczególnie w obrębie rodziny – tożsamość etniczna zyskuje status podstawowej, w pewnym sensie „bazowej” dla innych form identyfikacji i tożsamości społecznej (np. statusowej).

W przypadku społeczności, w których ze względu na specyfikę dziejów (np. Indianie Ameryki Północnej) ciągłość przekazu kulturowego została przerwana, identyfikacja etniczna ma inny wymiar. Jest ona wówczas przede wszystkim świadomym wyborem, który opiera się (często) na fragmentarycznej wiedzy o obyczajowości, wartościach, tradycji.

Sądzę, że i w jednym, i w drugim przypadku identyfikacja etniczna, odwoływanie się do (wyobrażonej) wspólnoty opartej na pochodzeniu i krwi, może być instrumentem w walce politycznej, sposobem na mobilizację elektoratu, na tworzenie grup nacisku.

To właśnie jest, jak sądzę, siłą etniczności – z jednej strony niezwykła elastyczność form, jakie może przyjmować, a z drugiej strony sytuacyjność, czy, inaczej mówiąc, „wrażliwość na kontekst”: społeczny, kulturowy, historyczny. Dzięki tym cechom etniczność nie jest, jak wspomniałam na początku, skamieliną czy skansenem. Jest elementem kultury, zmieniającym się wraz ze zmianami cywilizacyjnymi i historycznymi, a identyfikacja i tożsamość etniczna może pełnić różne funkcje i role. ■

BIBLIOGRAFIA:

- Babiński G., *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Kraków 1996.
- Barth F., *Grupy i granice etniczne: społeczna organizacja różnic kulturowych*, w: E. Nowicka, M. Kempny, *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, Warszawa 2004.
- Burszta W., *Antropologia kultury*, Poznań 1998.
- Donnan H. Wilson T., *Granice tożsamości, narodu, państwa*, Kraków 2007.
- Isajiw W., *Definitions of Ethnicity*, „Ethnicity” 1974, nr 1, s. 111-124.
- Jasińska-Kania A., *Trzy podejścia do źródeł konfliktów etnicznych i narodowych*, w: A. Jasińska-Kania (red.), *Trudne sąsiedztwa. Z socjologii konfliktów narodowościowych*, Warszawa 2001, s. 15-26.
- Jasińska-Kania A., *Agresja i przemoc w konfliktach narodowych i etnicznych*, w: *Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne*, Warszawa 2002, s. 115-135.
- Kapiszewski A., *Asymilacja i konflikt Z problematyki stosunków etnicznych w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa-Kraków 1984.

- Kubiak H., Paluch A. K., *Założenia teorii asymilacji*, Wrocław 1980.
- Kubica G., Lubaś M., *Tworzenie i odtwarzanie kultury. Tradycja jako wymiar zmian społecznych. Studia z dziedziny antropologii społecznej*, Kraków 2008.
- Milton G., *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*, New York 1964.
- Mucha J., *Etniczność czy klasa. Nowe ekonomiczne interpretacje stosunków etnicznych w społeczeństwie amerykańskim*, „Przegląd Polonijny” 1985, z.1, s. 31-46.
- Mucha J., *Konflikt etniczny jako typ konfliktu społecznego*, w: I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynkiewicz, *Konflikty etniczne. Źródła - typy - sposoby rozstrzygania*, Warszawa 1996, s. 31-38.
- Nijakowski L., *Domeny symboliczne Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa 2006.
- Nowak J., *Zaginiony świat? Nazywają ich Łemkami*, Kraków 2000.
- Nowicka E., *Etniczność a sytuacja mniejszościowa*, „Przegląd Polonijny” 1989, XV, z 1, s. 43-57.
- Nowicka E., *Odmienność kulturowa jako wartość? Wymiar etniczny społeczeństwa polskiego*, w: A. Kojder (red.), *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, Kraków 2007, s. 485-511.
- Ossowski S., *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 1983.
- Smith A., *Etniczne źródła narodów*, Kraków 2009.
- Szynkiewicz S., *Konflikt tożsamości, tożsamość w konflikcie*, w: I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynkiewicz, *Konflikty etniczne. Źródła - typy - sposoby rozstrzygania*, Warszawa 1996, s. 15-30.
- Wilson W., *The Declining Significance of Race. Blacks and Changing American Institutions*, Chicago, London 1980.
- Żelazny W., *Etniczność. Ład-konflikt-sprawiedliwość*, Poznań 2004.

O AUTORCE:

dr Ewa Szczecińska - Musielak - socjolog i antropolog. Przez kilka lat prowadziła badania nad alternatywnymi stylami życia, połączonymi z alternatywnymi projektami tożsamościowymi; opublikowała książkę oraz szereg artykułów poświęconych tym zagadnieniom. Drugi obszar jej zainteresowań to problematyka etniczności, konfliktów etnicznych i tożsamości etnicznej. Od kilku lat prowadzi badania nad konfliktem etnicznym w Irlandii Północnej.